

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію

Губеладзе Ірини Гурамівни

«Психологія реалізації особистістю почуття власності в соціальних практиках»,
представлену на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук
за спеціальністю 19.00.05 - соціальна психологія, психологія соціальної роботи

Трансформаційні процеси сучасного суспільно-економічного розвитку вимагають від особистості відповідальної і визначеної позиції у сфері фактичного і психологічного володіння. Однак несформованість економічного мислення і власницьких постав, що є наслідком тривалого нівелювання і фрустрації потреби у власності у період радянських часів, зумовлюють необхідність переоцінки стосунків власності і позиції особи в них. З огляду на це постає гостра потреба в науково обґрунтованому категоріальному апараті та виявленні закономірностей прояву почуття власності у соціальних практиках. А відтак актуальність, своєчасність і науково-практична цінність дисертаційного дослідження Губеладзе І.Г. не підлягає сумніву. Дисертантка впевнено береться за розробку такої складної, об'ємної і міждисциплінарної проблеми і успішно розв'язує поставлену наукову проблему, формулюючи вагомі ґрунтовні висновки і практичні рекомендації.

Виразною є **наукова новизна** роботи, що полягає в розробленні адаптивно-конструювальної концепції реалізації почуття власності в соціальних практиках, яку авторка інтерпретує як балансування між рутинністю, буденністю, неусвідомленістю соціальних практик і прагненням до суб'єктного прояву та формування відповідальної особистості. Вперше в науковий обіг вводиться поняття реалізації почуття власності в соціальних практиках як спосіб його прояву, утілення і зміни протягом життя в процесі міжособової та групової взаємодії.

Цінним внеском є розроблена дисертанткою структурно-функціональна модель реалізації почуття власності в соціальних практиках, що відображає мотиви, чинники та способи актуалізації почуття власності в соціальних

практиках; функції, етапи та соціально-психологічні механізми реалізації почуття власності в соціальних практиках; типи, наслідки та ефекти цього процесу.

Привертає увагу система *соціально-психологічних механізмів реалізації почуття власності в соціальних практиках*, що забезпечують двосторонність цього процесу, зокрема засвоєння суспільних норм і цінностей як внутрішнього персонального досвіду (соціальне порівняння, ідентифікація, соціалізація, наслідування, інтеріоризація, конформізм, адаптація, навіювання, переконування) та вплив особистих цінностей, досвіду та постав щодо власності на суспільні норми і соціальні практики володіння (екстеріоризація, категоризація, конкуренція, диференціація, дискримінація, стереотипізація, ідеалізація, інгруповий фаворитизм).

Вагомим здобутком роботи є сформульовані *закономірності соціально-психологічної реалізації почуття власності в соціальних практиках*. Зокрема мова йде про те, що почуття власності особистості поширюється на різні об'єкти залежно від їхньої цінності, важливості та актуальності, що утворює динамічний простір психологічного володіння особистості, який дисертантка унаочнює у вигляді відцентрованих кіл: ядро, розширення, периферія. Відбувається постійна зміна валентності тих чи тих об'єктів власності, а отже, переконструювання цієї системи є невинним. Багатомірність природи почуття власності визначається в його багатокомпонентній структурі, існуванні різних типів прояву та актуальних форм. Авторка обґрунтовує, що реалізація почуття власності розпочинається на основі інстинктивних прагнень і потреб, що поступово викристалізуються і трансформуються в процесі соціалізації завдяки залученню індивіда до соціальних практик, під впливом яких він засвоює суспільні норми та способи володіння, водночас їх конструюючи і зумовлюючи. А почуття власності розгортається в онтогенезі, перебуваючи в постійному розвитку, рушійними силами якого є психологічні, демографічні, соціокультурні, ситуаційні та об'єктні чинники в їхній взаємодії. Як показує дисертантка, почуття власності реалізовується в різних вимірах психологічного простору особистості, одночасно розгортаючись у ньому і конструюючи та трансформуючи його. Воно балансує між реалізацією в соціальних

практиках як унормованих, буденних, рутинних діях та актуалізованим проявом його в ситуаціях загострення потреби психологічного володіння чимсь або втрати об'єкта власності, що спонукає особу до суб'єктної активності і відповідальності. А відтак його реалізація може відбуватися в трьох станах або темпоральних перспективах, перманентно коливаючись між ними: актуальному, перспективному і ретроспективному.

Дисертанткою чітко сформульовано мету і завдання дослідження, науковий апарат та концептуальні положення, які відображені у змісті дисертаційної роботи. Результати емпіричного дослідження, висновки та рекомендації, представлені Губеладзе І.Г., є науково обґрунтованими, емпірично верифікованими, мають наукову цінність, носять прикладний характер та відображені в численних таблицях і рисунках, що полегшує сприймання такої складної і багатоаспектної проблеми.

Подану роботу вирізняє системний і глибокий погляд на феноменологію почуття власності, яке до цього часу як соціально-психологічне поняття не було достатньою мірою обґрунтованим і концептуалізованим. Так, у **першому розділі** дисертантка аналізує близькі поняття, що допомагають концептуально наблизитися до розуміння саме почуття власності, його структурних елементів, способів втілення і чинників актуалізації. Авторка доволі чітко вибудовує траєкторію розгортання почуття власності в онтогенезі, що бере свій початок в потребі у власності як інстинктивному утворенні, та у процесі соціалізації вибудовується, розгортається, конструюється як соціально-психологічний феномен, породжений у взаємодії з іншими. Здобувачка уточнює визначення *почуття власності*, розуміючи його як суб'єктивне емоційне переживання людиною належності їй певних об'єктів, що відображає зміст і значення, яке мають для неї реальні або абстрактні, конкретні або узагальнені об'єкти власності, тобто все те, що вона може назвати своїм. Це переживання, як стверджує авторка, виникає й розгортається в онтогенезі і реалізовується з різною мірою актуальності, валентністю, інтенсивністю протягом життя людини. Також вводиться в обіг поняття *реалізації почуття власності в*

соціальних практиках, яке розуміється як спосіб прояву, утілення і зміни почуття власності особи протягом життя в процесі міжособової та групової взаємодії.

Вагомим внеском здобувачки є розведення понять індивідуальної і колективної власності не в економіко-правовому сенсі, а саме як проживання відповідного почуття власності та готовності розділяти з іншими це переживання.

Другий розділ присвячено обґрунтуванню вимірів психологічного простору особистості (територіальність, тілесність, фінансову сферу, матеріальні речі, соціальні контакти, ідеї, цінності, думки, часовий режим, віртуальний простір, організацію, громадянську сферу), які авторка використовує як певні фонові маркери, тло для розуміння і систематизації того обширного спектру соціальних практик, яке можливе в життєдіяльності особи. Фактично подальше емпіричне визначення типових соціальних практик, в яких реалізовується почуття власності, вкладається в теоретично задану матрицю вимірів психологічного простору. На нашу думку, таке рішення дисертантки виглядає логічним і обґрунтованим та дає змогу звузити поле досліджуваних явищ і зберегти певну структурність роботи.

Головним результатом дослідження є сформульована адаптивно-конструювальна концепція реалізації почуття власності в соціальних практиках, для розроблення якої дисертантка використовує широкий теоретичний та емпіричний матеріал, як узагальнюючи доробок попередників, так і верифікуючи висловлені твердження власними емпіричними дослідженнями. Привертає увагу запропонована здобувачкою критерії виокремлення типів реалізації почуття власності. Мова йде про рівень сформованості (значущості) почуття власності та його актуалізованості. На перетині цих двох ознак утворюється чотири типи реалізації почуття власності в соціальних практиках. На емпіричному етапі дисертантка уточнює змістові характеристики цих типів виокремлюючи також середній рівень прояву тієї чи тієї ознаки. Відтак, утворені вже дев'ять типів реалізації почуття власності дають змогу більш

точно проаналізувати дані і вловити нюанси прояву цього почуття в соціальних практиках.

У **третьому розділі** Губеладзе І.Г. обґрунтовує стратегію дослідження, методи та описує загальний дизайн дослідження. Варто відмітити, що з огляду на брак адекватних методик для вивчення почуття власності, авторкою запропоновано оригінальний підхід та авторський дизайн дослідження для вивчення особливостей реалізації почуття власності в соціальних практиках. Так, за допомогою методу вільного асоціативного експерименту та семантичного диференціалу, як варіантів психосемантичних методів, вона уточнює репрезентації власності у свідомості українців та ключові мотиви психологічного привласнення, основними з яких визначено прагнення до самоефективності, контролю, становлення ідентичності, відчуття територіальності, належності і відповідальності.

Четвертий розділ присвячено опису результатів емпіричних досліджень. Так, у результаті проведення низки фокус-груп та експертного опитування дисертанткою емпірично визначено найтипівіші соціальні практики, у яких реалізовується почуття власності: розподіл і планування витрат; персоналізація і маркування своєї території; купівля/продаж речей; спілкування з близькими людьми, рідними й друзями; викладання інформації про себе у віртуальний простір; догляд себе і свого тіла; планування свого часу, розпорядку дня; виконання посадових обов'язків; створення інтелектуального або творчого продукту; участь у справах місцевої громади. Далі дослідницькі пошуки були спрямовані на емпіричну верифікацію типів реалізації почуття власності в соціальних практиках. Варто підкреслити отриманий дисертанткою багатий емпіричний матеріал, який дає змогу робити глибокі і доволі різновекторні висновки щодо прояву почуття власності у різних темпоральних вимірах, у варіативних практиках, що конструюють різні виміри психологічного простору особистості.

Заслуговує на особливу увагу дослідження трансформації почуття власності в умовах карантинних обмежень під час пандемії COVID-19. На нашу

думку, використання дисертанткою нетипової, певною мірою екстремальної ситуації для увиразнення результатів роботи було вдалим рішенням і дало багато цінного матеріалу для інтерпретацій. Цей факт підкреслює високий науковий рівень здобувачки і здатність бачити наукову проблему в соціальній реальності сьогодення, орієнтуючись на гострі проблеми суспільства.

Загалом робота Губеладзе І.Г. вирізняється потужною емпіричною частиною, в якій дисертантка вдало поєднала як якісні, так і кількісні методи дослідження. Здобувачка обґрунтовує доцільність обрання того чи того методу, вправно використовує емпіричні методи дослідження, зокрема і методи математичної статистики.

У п'ятому розділі авторка аналізує основні тенденції трансформації почуття власності в соціальних практиках, фокусуючись у тому числі на його проявах у просторі індивідуалізму та колективізму. Такий фокус видається особливо цікавим і плідним з огляду на те, що українське суспільство і так є змішаним, а наразі ще й переживає глибокі трансформації переходу від домінування колективістських постав до більш індивідуалістичних.

Вагому практичну цінність становлять розроблені авторкою засоби гармонізації почуття власності. І хоча запропоновані форми роботи тільки почасти вдовільняють потребу практиків в дієвому інструментарії, все таки це вагомий внесок в практичну психологію, зокрема в роботі з темою власності. Відмітимо, що розроблена тренінгова програма пройшла апробацію, яка підтвердила її ефективність у підвищенні рівня відповідальності, усвідомлюваності, самоефективності, рівня контролю учасників та прагнення дізнаватися більше про об'єкти власності. Напрацьовані результати та рекомендації вже можуть бути адаптовані і фактично імплементовані у практичну діяльність психологів.

Зроблені дисертанткою висновки і ключові положення концепції розкривають широкі можливості не лише для подальших теоретичних, але й практичних розробок, в тому числі у психологічній практиці широкого кола проблем, наприклад, у бізнес-консультуванні, маркетингових дослідженнях,

психології організації, так і в індивідуальному консультуванні і психотерапії, а також під час коучингового супроводу осіб.

Слід підкреслити суттєву чисельну вибірку, а також той факт, що частина досліджень (фокус групи, асоціативний експеримент) була поведена самою дисертанткою в зарубіжних університетах Грузії, Німеччини, Норвегії, Киргизстану, що додатково підкреслює здатність дисертантки бути включеною у міжнародний науковий простір.

Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, додатків, списку використаних джерел. Основний зміст і результати дисертаційної роботи відображено в 37 публікаціях, серед яких індивідуальна монографія, 2 розділи в колективних монографіях; 16 статей у наукових фахових виданнях, включених до переліку, затвердженого МОН України (7 з них у виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз); 4 статті в міжнародних наукових виданнях та 14 публікацій у інших наукових виданнях. Результати роботи пройшли широку апробацію на різноманітних наукових заходах, як всеукраїнського, так і міжнародного рівня.

Дисертанткою лаконічно визначено мету дослідження, науковий апарат, чітко сформульовано завдання дослідження та концептуальні положення, які відображені у змісті дисертаційної роботи. Результати емпіричного дослідження, висновки та рекомендації, представлені Губеладзе І.Г., є науково обґрунтованими, мають наукову і практичну цінність, носять прикладний характер та відображені в численних таблицях і рисунках. Зміст дисертації адекватно та відносно повною мірою висвітлено в авторефераті.

Дослідження виконане на високому науково-теоретичному і методичному рівні, має комплексний і системний характер, містить висновки і пропозиції, що характеризуються науковою новизною та безумовно заслуговують на практичну реалізацію.

Високо оцінюючи теоретико-методологічний і методичний рівень проведеного дослідження, не можемо оминати й окремі дискусійні моменти:

1. Так, на наш погляд, теоретичний огляд переобтяжений інформацією про психологічний простір особистості та її приватність. Важливість розгляду цих концептів для кращого розуміння природи виникнення і функціонування почуття власності поза сумнівом, проте часом виникає відчуття відхилення від основної проблеми дисертації.

2. Зважаючи на те, що дисертантка неодноразово підкреслює роль соціокультурного контексту у становленні і розгортанні почуття власності в соціальних практиках, та виокремила навіть соціокультурні чинники як одні з вагомих рушіїв цього процесу, в роботі все таки забракло більш ґрунтовного аналізу особливостей прояву почуття власності у різних соціокультурних контекстах.

3. На нашу думку, потребує детальної емпіричної перевірки та змістового обґрунтування виокремлені етапи розгортання і реалізації почуття власності.

4. У якості дискусійного питання залишилося нерозуміння, чи може сформоване почуття власності щодо одного об'єкту чи принаймні в межах одної практики чи виміру компенсувати брак прояву такого почуття щодо іншого об'єкту. Наприклад, брак сформованого почуття власності щодо певної людини, з якою існує або потенційно міг би існувати соціальний контакт, може компенсуватися більш високим рівнем сформованості почуття власності щодо матеріальних речей чи організаційної сфери?

Висловлені зауваження і побажання не спростовують високої оцінки дисертаційного дослідження І.Г. Губеладзе, а радше вказують на теоретичну цінність, практичну складність і значущість поданого до захисту дисертаційного дослідження, його наукову новизну, самобутність і безсумнівну перспективність. Вищесказане дозволяє обґрунтовано стверджувати, що дисертаційна робота Губеладзе Ірини Гурамівни «Психологія реалізації особистістю почуття власності в соціальних практиках» є самостійним, завершеним науковим дослідженням, що відповідає вимогам п.п. 9, 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою КМУ

№ 567 від 24.07.2013 р. (зі змінами, внесеними згідно з постановами КМУ № 656 від 19.09.2015 р., № 1159 від 30.12.2015 р., та № 567 від 27.07.2016 р.), які висуваються до докторських дисертацій, а її авторка Губеладзе Ірина Гурамівна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія, психологія соціальної роботи.

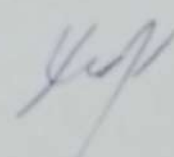
Офіційний опонент:

доктор психологічних наук, доцент,

професор кафедри теоретичної та практичної психології

Інституту права, психології та інноваційної освіти

Національного університету «Львівська політехніка»

 Н.В. Хазратова

*Підписав дисертацію,
Взявши до уваги*

Р.Брехсєва

